

ВИЗУЕЛНА ИСТРАЖИВАЊА – ГЛАВНЕ МЕТОДОЛОШКЕ ДИЛЕМЕ

Сажетак: У последњих двадесетак година визуелни методи постају изразито популарни, што је добрим делом подстакнуто развојем дигиталних уређаја са фотоапаратима и камерама чиме је знатно олакшиано креирање огромних количина визуелног материјала. У литератури се као најзначајнија предност овог приступа наводи да се његовом адекватном применом могу остварити драгоцени увиди у разнолике сегменте друштвеног живота, да се уочи оно што је често невидљиво, а тиче се свакодневног искуства актера и важних друштвених процеса. Циљ овог рада јесте да се представе главне методолошке дилеме које су отворене широм применом визуелних истраживања. У раду се најпре даје кратак историјат развоја примене визуелног истраживачког приступа, након чега се сумирају методолошке дилеме са којима се савремени истраживачи суочавају у главним фазама истраживања која следе традицију овог приступа.

Кључне речи: визуелна истраживања, визуелни истраживачки методи, методолошке дилеме, визуелни материјали, дигитални подаци

Увод

Данас се у великом броју научних дисциплина и истраживачких области све више примењује анализа фотографија, видео записа и филма. Осим већ традиционалне примене у антропологији, етнологији, психологији, социологији, географији, овај истраживачки приступ стиче све већу популарност у примењеним истраживањима у широким областима здравља, културе, урбаним студијама, истраживању образовања, социјалне политике и социјалног рада.

Реч је о релативно новом приступу развијаном у оквиру квалитативне истраживачке традиције утемељеном на искуствима традиционалних етнографских метода.¹ Као главна предност укључивања визуелних материјала у истраживачки фокус уобичајено се наводи да се анализом вишедимензионалних визуелних података обезбеђује нова перспектива у испитивању сложених друштвених односа и свакодневних животних искустава. На овај начин се традиционалним скуповима вербалних и писаних података додаје нови тип података који нуди више детаља, омогућује откривање нових слојева и дубине истраживаних феномена. Посебна предност визуелних метода садржана је у чињеници да се овај приступ може примењивати у готово свим популацијама. Такође, налазе добијене анализом визуелних материјала, као објективних записа, прати релативно висока поузданост, а такве налазе можемо комплементарно користити уз оне добијене другим истраживачким приступима.

Прелазећи дуг пут од црно белих фотографија као основне емпиријске грађе до коришћења свеприсутних лако доступних видео записа, визуелна социологија се развијала у свим сегментима методолошке процедуре. Значајна трансформација се одиграла на плану циљева коришћења визуелних материјала: од фотографија којима се документовао друштвени живот до све значајнијег развијања рефлексивности чиме циљ анализе видео записа постаје разумевање забележених животних искустава, процеса, догађаја. Рефлексивност је отворила врата креирању новог партиципативног приступа у социологији визуелног у оквиру којег се развијају нови истраживачки поступци.

Практиковање визуелних метода у домаћој истраживачкој заједници је више него скромно и уопштено се може закључити да до сада исказани интерес не прати трендове у

---

¹ Скренућемо на почетку пажњу на термилошки плурализам, не ретко и недоследност када је реч о означавању читавог низа појмова повезаних са облашћу о којој говоримо. Најпре, иако је уобичајено да се ова социолошка под/дисциплина означава као Визуелна социологија (*Visual sociology*), неки аутори са правом примећују да је управо такав назив донекле апсурдан јер имплицира да, осим ове, паралелно постоји и Вербална социологија (Henny, L. M. (1986) *A Short History of Visual Sociology*, *Current Sociology* 3, Thousand Oaks, CA: Sage Publications pp. 1-4). Такав истраживачки приступ се означава као: визуелна методологија (*Visual methodologies*), визуелна истраживања (*visual research*), истраживања заснована на сликама (*image-based research*). Методи који се практикују у оваквим истраживањима се уопштено именују као визуелни методи (*visual method*), у новије време и као учеснички визуелни методи (*participatory visual methods – PMV*). Садржаји који се анализирају се термилошки означавају као: визуелне слике (*visual images*), визуелни подаци (*visual data*), друштвене фотографије (*social photography*).

глобалној социолошкој заједници. Ретка су истраживања у којима се неки облик визуелног материјала (најчешће фотографије) презентује, а то је увек и само за потребе илустрације налаза који се саопштавају. Визуелни методи такође нису адекватно тематизовани нити у домаћој методолошкој литератури, свакако не у обиму који би заинтересоване истраживаче охрабрио за коришћење визуелног материјала у својим истраживањима.

Зато ћемо овде упутити читаоце на пар таквих радова из којих могу стећи почетне увиде у статус, карактеристике и начине примене овог истраживачког приступа, а заинтересованим истраживачима свакако стоји на располагању и богата инострана методолошка литература.² У тексту који и у наслову садржи синтагму 'социологија визуелног', колега Звијер пише о кључним теоријским и методолошким карактеристикама те 'релативно специфичне социолошке (под дисциплине'. Закључујући да у домаћој социологији постоји тек неколико студија које би се делимично могле окарактерисати као припадајуће социологији визуелног, аутор се пита о разлозима недовољне заступљености оваквих истраживања. Као претпостављене разлоге за такво стање помиње могућу конзервативност научне средине, неповерење према визуелним изворима података, као и материјалне разлоге који би се тицали цене опреме потребне за прикупљање и обраду визуелног материјала.³ Пишући о коришћењу видеа и филма у квалитативним истраживањима са подручја

---

2 Последњих тридесетак година објављен је значајан број специјализованих монографија, методолошких приручника из којих се и истраживачи без искуства могу солидно упутити у дисциплине у којима је визуелни приступ етаблиран (Banks, M. (2001) *Visual Methods in Social Research*, London: Sage Publications; Harper, D. (2012) *Visual Sociology*, London: Routledge; Pauwels, L. (2015) *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press), карактеристике овог приступа као дела квалитативне истраживачке традиције (Bauer, M. W. and Gaskell, G. (2000) *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, London: Sage), начине примене визуелних метода у друштвеним наукама (Stanczak, G. C. (ed.) (2007) *Visual Research Methods: Image, Society and Representation*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications; Rose, G. (2001) *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London: Sage; Hamilton, P. (ed.) (2007) *Visual Research Methods*, London: Sage Publications); Margolis, E. and Pauwels, L. (2011) *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*, Thousand Oaks, CA: Sage), као и моделима анализе визуелних података (Ball, M. S. and Smith, G. W. H. (1992) *Analyzing Visual Data*, Newbury Park/London/New Delhi: Sage Publications; van Leeuwen, T. and Carey, J. (eds.) (2000) *The Handbook of Visual Analysis*, London: Sage Publications)..

3 Звијер, Н. (2012) Социологија визуелног – могући правци будућег развоја социологије у Србији, *Социолошки преглед* бр. 3-4, Београд: Социолошко удружење Србије и Црне Горе и Институт за социолошка истраживања, стр. 1070-1089.

безбедности, Ђурић закључује да су визуелни материјали богат извор података који се могу изнова анализирати.⁴ У тексту о бележењу и снимању које истраживачи спровode током посматрања, колега Илић посебно тематизује питања могућности и ограничења примене техника аудио и визуелног снимања за које наводи да на недвосмислен начин доприносе интересубјективној проверљивости и поузданости посматрања.⁵ Приказујући рад најважнијих антрополога у области истраживања и анализе фотографија, Брујић даје преглед неколико начина њиховог коришћења и закључује да фотографије у савременим антрополошким истраживањима нуде значајан научни и креативни потенцијал.⁶ У још једном тексту на који ћемо овде скренути пажњу Радовић излаже методолошке карактеристике коришћења фотографије као 'технике истраживања односно средства прикупљања података'. Сумирајући основне начине коришћења фотографије, области примене ове технике, као и предности и ограничења у примени, ауторка закључује да фотографије као средство стварања искуствене евиденције 'социолошким истраживањима обезбеђује додатну димензију и нема разлога да се и даље не користи у домаћим истраживањима'.⁷

Циљ овог рада јесте да се представе главне карактеристике овог приступа, као и нове методолошке дилеме које прати практиковање визуелних истраживања у доба све веће преваге дигиталних података. Најпре ћемо укратко приказати како се овај приступ конституисао и развијао, а након тога скицирати главне фазе истраживања која следе овај приступ.

Кратка историја визуелних истраживања

Истраживања у којима се користе визуелни подаци почињу да стичу све већи значај од 40-тих година прошлог века.⁸ У литератури се уобичајено наводи студија Бејтсона и Мидове

---

4 Đurić, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

5 Ilić, V. (2014) Beleženje i snimanje prilikom posmatranja društvenih pojava, *Antropologija* br. 2, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 71-87.

6 Brujić, M. (2017) Kratak uvod u istoriju antropologije fotografije, *Etnoantropološki problemi* br. 1, Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 129-147.

7 Радовић, С. (2017) Коришћење фотографије као технике истраживања у социологији, *Социолошки преглед* бр. 2, Београд: Социолошко друштво Србије, стр. 211-235.

8 Warr, D., Waycott, J., Guillemin, M. and Cox, S. Ethical issues in visual research and the value of stories from the field, in: *Ethics and visual research methods: Theory, methodology and practice*, eds. Warr, D., Guillemin, M., Cox, S. and Waycott, J. (2016), New York, NY: Palgrave, pp. 1-16.

из 1942. године *Balinese Character* као пример најраније успешне етнографске анализе фотографија. Наиме, аутори су у периоду од 1936. до 1939. године боравили на Балију проучавајући живот људи на селу. Док је Бејтсон имао задатак да фотографише, Мидова је правила вербалне белешке о понашањима забележеним на фотографијама. Коначном анализом преко 700 фотографија, истраживачи су профилисали главне обрасце друштвеног живота испитиване заједнице.⁹ Обоје истраживача су наставили да користе визуелне методе у својим даљим истраживањима, Мидова на пољу студије развоја деце,¹⁰ а Бејтсон у истраживањима невербалне комуникације.¹¹ Ипак, њихов рад није био у очекиваној мери подстицајан за друге истраживаче да отвореније примењују визуелне методе.

Тек тридесетак година након објављивања студије о Балију, публикован је први значајан рад настао из истраживања спроведеном по узору на претходно. Реч је о делу *On the Edge of the Forest* Ричарда Соренсона, антрополога и оснивача *National Film Research Archives*, насталом из истраживања развоја деце на Новој Гвинеји.¹² У годинама које следе полако се ширио опсег тема за чије истраживање је примењивана анализа фотографија, па је овај истраживачки приступ био коришћен за истраживање културолошки успостављених норми држања и гестикулације,¹³ начина кретања и комуникација у различитим културама,¹⁴ модела на које се структурише и спознаје визуелни свет.¹⁵ Овај приступ успешно наставља да се примењује у разноликим истраживањима комплексне области невербалних комуникација.¹⁶

---

9 Bateson, G. and Mead, M. (1942) *Balinese character: a photographic analysis*, New York: New York Academy of Sciences.

10 Mead, M. and MacGregor, F. C. (1951) *Growth and Culture: A Photographic Study of Balinese Childhood* (Based upon photographs by Gregory Bateson analyzed in Gesell categories), New York: Putnam.

11 Bateson, G. Exchange of Information about Patterns of Human Behavior, in: *Information Storage and Neural Control*, eds. Fields, W. and Abbott, W. (1963), Springfield, III: Charles C. Thomas, pp. 173-186.

12 Sorenson, R. (1976) *The Edge of the Forest: Land Childhood and Change in a New Guinea Protoagricultural Society*, Washington, D.C.: Smithsonian Institution.

13 Birdwhistell, R. L. (1952) *Introduction to Kinesics*, Louisville, Ky.: University of Louisville Press.

14 Hall, E. T. (1966) *The Hidden Dimension*, New York: Doubleday.

15 Worth, S. and Adair, J. (1972) *Through Navajo Eyes; An Exploration in Film Communication and Anthropology*, Bloomington: Indiana University Press.

16 Mead, M. Anthropology and the Camera, in: *The Encyclopedia of Photography*, vol. 1, ed. Morgan, W. D. (1963), New York: Greystone Press; Byers, P. and Byers, H. Nonverbal Communication and the Education of Children, in: *Functions of language in the Classroom*, eds. Cazden, C. and Hymes, V. J.

Визуелна истраживања се у то време доминантно примењују у антропологији и етнографији, а коначан пробој примене визуелних података у социологији везује се за период 60-их и 70-их година прошлог века.¹⁷ Код социолога јача уверење о значају који би анализа визуелних података могла да има у истраживањима друштвених тема које у то време нису довољно тематизоване: живот у гетима, друштвене класе, антиратни покрети, покрети за грађанска права, расизам у малим градовима. Црпећи идеје из либералне хуманистичке традиције, социолози су покретали визуелна истраживања сиромаштва урбаних миграната, отуђеност културе, социјалне неодговорности корпоративног капитализма.¹⁸ Харпер¹⁹ такође подсећа на пројекте покренуте у овом периоду који су имали велики значај за даљу промоцију ширег коришћења визуелних материјала у истраживањима друштвеног живота. Реч је о истраживањима покрета за грађанска права, хипи покрета, живота предграђа, испитивањима различитих сегмената афроамеричке и латиноамеричке културе.

За даљу промоцију истраживања која користе визуелне податке велики значај ће имати покретање првог часописа *Studies in the Anthropology of Visual Communication* 1974. године.²⁰ У уводном тексту новопокреног часописа Бекер тематизује низ важних методолошких дилема које се тичу избора тема, улози теорије, проблемима избора узорка у визуелним истраживањима, поузданости и валидности ових истраживања. Констатујући најпре да социологија и фотографија имају отприлике исти датум рођења, Бекер примећује да док су на почецима снимани видео записи о далеким заједницама за које се претпоставља да је преостало још мало времена до њиховог ишчезнућа, савременим записима се

D. (1972), New York: Teachers' College Press, pp. 3-31; Ruesch, J. and Kees, W. (1956) *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press; Hall, E. T. (1959) *The Silent Language*, New York: Doubleday.

17 Harper, D. Visual sociology: Expanding sociological vision, in: *New Technology in Sociology. Practical Applications in Research and Work*, eds. Blank, G., McCartney, J. and Brent, E. (1989), New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, pp. 81-97.

18 Prosser, J. *The status of image-based research*, in: *Image-Based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*, ed. Prosser, J. (1998), London: Falmer Press, pp. 97-112.

19 Harper, D. (2016) The Development of Visual Sociology: A view from the inside, *SocietàMutamentoPolitica: Rivista Italiana di Sociologia* 14, Firenze: Firenze University Press, pp. 237-250.

20 Поменућемо овде и такође утицајне часописе захваљујући којима су покренута многа значајна питања са подручја визуелних истраживања: *Visual Studies* (ранији назив *Visual Sociology*), *Visual Anthropology*, *Visual Anthropology Review*, *Visual Communication*, *Journal of Visual Culture*.

бележе различити аспекти сопственог, савременог друштва које људи не желе да виде. Велики значај у друштвеним истраживањима имају и фотографије на којима су забележени важни друштвени догађаји.²¹

Бекер је иначе сваког лета почетком осамдесетих година држао Радионице визуелних студија у Њујорку, а управо ће касније активност неколико учесника ових радионица бити пресудне за етаблирање визуелне социологије. На тим радионицама Бекер је студентима додељивао различите социолошке теме које је требало истражити правећи фотографије. Полазници су се учили фотографисању и развијању филмова, а такав модел едуковања наставили су и други предавачи. Мрачне собе за развијање филмова биле су обавезни делови простора у којима се подучавала визуелна социологија. Учесници радионица су дискутовали о фотографијама, подстицани да критички анализирају радове других полазника. Тако је, како примећује Харпер,²² рана визуелна социологија усвојила занатску оријентацију усредсређујући се управо на саму фотографију и та традиција је преовладавала све до дигиталног доба које ће донети друге врсте методолошких изазова.

Иако се значајан део активности око етаблирања визуелне социологије везују за универзитетске и истраживачке центре у САД, део тих активности се временом премешта како у Европу, тако и у друге делове света. Све то је допринело расту популарности овог приступа.²³

Додељивање визуелним материјалима статуса респектабилне емпиријске грађе у друштвеним наукама које су се традиционално дефинисале као „дисциплине речи“²⁴ пратиле су контроверзе, неповерење, оспоравања. Кроз плодне дискусије ентузијаста са једне и скептика са друге стране визуелна истраживања показују све значајнији потенцијал да се ваљани научни увиди у различите аспекте друштвеног живота могу стећи посматрањем и анализом виртуелних

---

21 Becker, H. S. (1974) *Photography and sociology, Studies in the Anthropology of Visual Communication* 1, Arlington: American Anthropological Association, pp. 3-26.

22 Harper, D. (2016) *The Development of Visual Sociology: A view from the inside*, SocietàMutamentoPolitica: Rivista Italiana di Sociologia 14, Firenze: Firenze University Press, pp. 237-250.

23 Засебне сесије визуелних социолога одржавају се у континуитету на регионалним и светским конгресима почев од конгреса Америчког социолошког удружења одржаног 1974. године у Монреалу.

24 Mead, M. *Visual Anthropology in a Discipline of Worlds*, in: *Principles of Visual Anthropology*, ed. Hocking, P. (1995), Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 3-10.

манifestација понашања људи и материјалних производа културе.²⁵

Визуелна истраживања у дигитално доба

Слике су постале значајан део свакодневних пракси у мери да се савремено доба карактерише као 'камероцентрично', 'дигитално доба', време у којем доминира 'визуелна култура'.²⁶ Визуелна социологија се почетно одређивала као социолошка поддисциплина у којој се доминантно користе фотографије у научним истраживањима друштва. Каснији развој визуелног истраживачког приступа сасвим надвладава то почетно одређење. Рапидан развој нових дигиталних и паметних (*smart*) технологија отворио је широке могућности за експанзију овог приступа. Свакодневно усавршавање дигиталних технологија, као и све масовније коришћење нових средстава условиле су да се разне форме визуелних записа једноставно креирају, репродукују и размењују.

Три главна извора визуелних података свакако јесу фотографије, филмови и видео записи. И иако је, како наглашава Харпер,²⁷ реч о различитим продуктима исте активности – креирању визуелних записа материјалног света, реч је о записима чије међусобне разлике захтевају засебне методолошке расправе. И поред несумњиво великог значаја који скупови визуелних података имају за друштвена истраживања, њихово коришћење отвара много нових епистемолошких, методолошких и сасвим практичних питања. Од тога како обезбедити приступ који омогућује прикупљање ових података до начина њиховог архивирања, управљања најчешће обимним количинама видео материјала до изналажења адекватних процедура за њихову анализу.

Креирање видео материјала у савременим условима подразумева релативно јефтину и поуздану процедуру којом истраживач продукује богату искуствену евиденцију која се, у складу са предметом и циљевима истраживачког пројекта, плодно може комбиновати са многим другим типовима података. На овај начин се могу бележити свакодневне активности субјеката истраживања, правити записи о различитим актуелним друштвеним процесима. Видео-записи остварују значајну документарну функцију, њима се осим детаљног

---

25 Pauwels, L. An Integrated Conceptual Framework for Visual Social Research, in: *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*, eds. Margolis, E. and Pauwels, L. (2011), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 3-23.

26 Jenks, C. (ed.) (1995) *Visual Culture*, London and New York: Routledge.

27 Harper, D. (2000) The image in sociology: histories and issues, *Journal des anthropologues* 80-81; Charenton-le-Pont: Association française des anthropologues, pp. 143-160.

увида у интеракције и понашања које су предмет истраживања, детаљно документују и елементи контекста у којем се одвијају испитиване активности.²⁸ Видео материјал се може вишеструко репродуковати, рекадрирати што омогућује детаљно фокусирано прегледање, па се као значајна предност визуелног материјала наводи могућност идентификовања и најсуптилнијих детаља (изрази лица, изражавање емоција, невербална комуникација) који се често пренебрегавају у теренским белешкама. Даље, у анализу видео-записа се могу укључивати и други истраживачи. Управо је једна од значајних предности рада са подацима у дигиталном формату могућност да се они могу делити са колегама, како ради поделе посла током њихове обраде, тако и у сврху тестирања прелиминарних налаза, стицања вишеструких увида. Видео грађа се лако дистрибуише и презентује, а тиме се искључује једна од главних критика која је упућивана на рачун традиционалног етнографског приступа, а тичала се нетранспарентности грађе, као и отежаног преношења онога што је истраживач видео или искусио. Такође, прецизно означен и описан видео материјал може се архивирати тако да послужи и за будућа истраживања.

Коришћење видео материјала, упркос побројаним предностима, садржи и бројна ограничења, која Хеч²⁹ категоризује као техничка, економска и етичка. Иако се фотографије и видео-записи могу креирати и употребом мобилних телефона, руковање све комплекснијом видео опремом која обезбеђује већи квалитет видео материјала, захтева техничке вештине истраживача. Додаћемо овде и обавезу истраживача да овлада коришћењем програмских пакета који ће обезбедити оптимално складиштење и управљање великим количинама генерисаног материјала.

Посебан сет ограничења овог приступа тиче се добијања одобрења за снимање догађаја који нису јавног карактера у заједницама или институцијама. За снимање јавних догађаја који се одвијају у отвореним просторима би било тешко обезбедити такав пристанак, па се он обично ни не захтева.³⁰

---

28 Erickson, F. and Wilson, J. (1982) *Sights and sounds of life in school: A resource guide to film and videotape for research and education*, Ann Arbor, MI: Michigan State University, College of Education, Institute for Research on Teaching.

29 Hatch, J. A. (2002) *Doing qualitative research in education settings*, Albany, NY: Sunny Press.

30 Такав став је формализован у етичким кодексима два значајна научна удружења: Британског психолошког друштва (BPS (British Psychological Society) (2014) *Code of Human Research Ethics, Leicester: British Psychological Society*. 2014, p. 25) и Америчког социолошког друштва (ASA

Анализом савремених визуелних студија може се видети да се оне реализују у различитим окружењима, од који су нека на изванредан начин затворена за слободан приступ: школе, болнице, предузећа.³¹ Истраживања се односе на разнолике активности (медицинска саветовања, консалтинг менаџмент, консултативни разговори, банкарско и финансијско управљање, хируршке операције, контрола ваздушног саобраћаја, фризерски салони, ТВ и радијска продукција, кућни живот, продавнице, пословни састанци), а за сваки посебан амбијент треба имати адекватну стратегију за добијање приступа.³² Даљи изазови се тичу добијања сагласности појединачних учесника да буду снимани, као и обавеза да се сакрије идентитет особа чија су лица и гласови забележени у видео материјалу.³³ У таквим случајевима се сугерише селективна употреба слика, мењање дигиталних записа (селективно брисање, замагљивање, дисперговање гласа и модулација/скрембловање слике) како би се сакриле информације које би могле да открију идентитет или одлука да се видео-записи не приказују изван истраживачког тима.

Скоро опште прихваћено коришћење различитих производа нових информационих и комуникационих технологија у визуелним истраживањима, резултирало је великим променама у свим фазама истраживачког процеса. Значајно се мењају не само начини на које прикупљамо податке, већ и како их складиштимо, претражујемо, анализирамо, презентујемо. Једном речју, успоставља се својеврсна „дигитална визуелна истраживачка пракса”.³⁴ Обим и квалитет тих промена је такав да захтева покретање методолошке расправе која ће се, како се овим насловом указује, односити на визуелна истраживања у дигитално доба. Зато ћемо у даљем тексту дати преглед главних изазова са којима се, као и остали типови квалитативних истраживања, а посебно визуелна истраживања, суочавају током истраживачког процеса. Пре тога

(American Sociological Association) (2018) *Code of Ethics*, Washington, D.C.: ASA, p. 14).

31 Hornsby-Smith, M. Gaining Access, in: *Researching Social Life*, ed. Gilbert, G. N. (1993), London: Sage, pp. 52-67.

32 Heath, C., Hindmarsh J. and Luff, P. (2010) *Video in qualitative research*, London: Sage.

33 Gibson, B. E. *Videorecording*, in: *The Sage encyclopedia of qualitative research methods* 1-2, eds. Given, L. M. (2008) *Thousand Oaks, CA*: Sage Publications, pp. 916-918.

34 Pink, S. Technologies, Possibilities, Emergence and an Ethics of Responsibility: Refiguring Techniques, in: *Refiguring Techniques in Digital Visual Research*, eds. Cruz, E. G, Sumartojo, Sh. and Pink, S. (2017), Palgrave Macmillan, pp. 1-12.

ћемо, само упутити на основне информације о коришћењу компјутера у квалитативним истраживањима.

*Компјутери у савременим
визуелним истраживањима*

Употреба компјутера у квалитативним истраживањима довела је до значајних промена целокупне истраживачке процедуре, од начина прикуљања и бележења података, њиховог складиштења и архивирања, до њихове обраде. Вајцман³⁵ наводи бројне предности коришћења компјутерских програма: повећање брзине, већи ниво доследности, посебно са кодирањем, бројне могућности визуелног организовања података путем дијаграма и колор кодирања, консолидовање најчешће разнородне искуствене евиденције у једну интегрисану базу.

Претпоставља се да данас већина квалитативних истраживача користи компјутере,³⁶ упркос чињеници да је прихватање компјутера у овој истраживачкој традицији ишло нешто спорије због тога што су доживљавани првенствено као средство за спровођење статистичке анализе, али од мале користи за херменаутичку анализу текстова.³⁷ Развијани током последњих деценија, савремени процесори омогућују ефикасно руковање подацима: њихово обележавање, груписање, сортирање, архивирање, анализу, као и презентовање. Такође, веома је значајно да се успоставља могућност мрежног повезивања што олакшава сарадњу истраживача из удаљених локација.

Иако првобитно намењени за анализу текстуалних података, савремени пакети настали као производ мултифункционалних софтверских решења, омогућују и анализу визуелних и мултимедијалних података. Најновије генерације софтвера омогућују примену у анализи најразличитијих форми података који се прикупљају применом бројних квалитативних техника (дубинско интервјуисање, фокус групе, посматрање, снимање, сликање). На тај начин, примена одговарајућег софтверског пакета у визуелним истраживачким пројектима у великој мери олакшава управљање великим количина слика, видео записа и текста. Даље, нова програмска решења

---

35 Weitzman, E. A. *Software and qualitative research*, in: *Handbook of qualitative research* (2nd ed.), eds. Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (2000), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 803-820.

36 Marvasti, A. B. (2004) *Qualitative research in sociology. An introduction*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

37 Ђурић, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

иду у сусрет потреби интерпретације података која се одвија кроз идентификовање и кодирање тема, процеса, контекста.

У оквиру чувеног пројекта *Caqdas (Computer Assisted Qualitative Data Analysis)*³⁸ развијани су различити софтверски пакети почетно намењени кодирању и анализи текстуалних података (белешке са терена, преузети документи, транскрипти, електронска пошта), да би у својим каснијим верзијама укључивали и могућност анализе података најширег спектра формата (текстуални, графички, видео, аудио, *Html*). Такође, све је више софтверских пакета првенствено креираних за обраду аудио и визуелних садржаја, као и дигиталних садржаја са интернета (поменућемо најкоришћење: *Atlas.ti8*; *Maxqda 2020*; *f4analyse*; *Nvivo 12*; *Qualrus*; *Transana 3.20*; *Digital Replay System – DRS*; *webQDA v3*; *Dedoose*).³⁹

Осим овог специјализованог софтвера, истраживачи могу користити и друге пакете развијане за потребе фотографа или ИТ тржишта. Поменућемо овде софтверски пакет DAM (*Digital Asset Management*), првобитно намењен фотографима који каталогизују своје фотографије на начин који олакшава управљање, презентовање и дистрибуцију мултимедијалних фајлова.⁴⁰ Базе визуелних података се у оквиру овог пакета организују тако да је могуће ефикасно архивирање, различити модели груписања, преименовања, управљање подацима, њихова оптимизација, презентација, репродуковање, дистрибуција датотека.⁴¹ О све већој популарности овог пакета сведочи и чињеница да се на многим америчким универзитетима организују курсеви на којима студенти уче

---

38 Пројекат *CAQDAS (Computer Assisted Qualitative Data Analysis)* покренут је средином деведесетих година са циљем да се истраживачима пружи информације, подршка, као и различити нивои обуке за коришћење софтверских пакета намењених анализи квалитативних података. Будући да је пројекат финансиран од стране Већа за економска и друштвена истраживања у Великој Британији, део пакета (поготову раније верзије програма) је у слободном приступу доступан заинтересованим истраживачима.

39 Истраживачима заинтересованим за коришћење ових софтверских пакета препоручујемо сјајан приручник *Using Software in Qualitative Research. A Step-by-Step Guide* (Lewins, S. (2007) *Thousand Oaks, CA: Sage*) у којем се детаљно, уз вежбе за практичну примену, описују главни кораци компјутерске анализе квалитативних података. А о најновијим верзијама софтверских пакета истраживачи се могу упутити на сајту <https://www.surrey.ac.uk/computer-assisted-qualitative-data-analysis/resources/choosing-appropriate-caqdas-package>.

40 Parmeggiani, P. (2009) *Going digital: Using new technologies in visual sociology*, *Visual Studies* 1, Milton Park: Taylor & Francis, pp. 71-81, DOI: 10.1080/14725860902732991

41 Austerberry, D. (2006) *Digital Asset Management*, Oxford: Focal.

како да користе овај пакет.⁴² Истраживачима су такође на располагању различити типови неформалне едукације како би унапредили вештине потребне за управљање визуелним садржајима (*on-line* курсеви, радионице, блогови, дискусионе групе).

Коришћење програмских пакета захтева стално учење и усавршавање вештина за ефикасно сналажење са некада комплексним компјутерским програмима који се континуирано усавршавају.

Прикупљање података

Визуелни материјали укључују мноштво разноликих друштвених слика и визуелних артефаката: фотографије, филм, видео записе, карте, цртеже, дијаграме, колаже, скулптуре, графите, рекламе, новинске извештаје, снимке са видео камера, обиље различитих видео материјала са интернет страница.

Истраживачи могу користити постојећу визуелну грађу и/или, у складу са фокусом истраживачког пројекта, продуковати нове визуелне материјале. Иако се истраживачи често одлучују да сами стварају или бирају визуелни материјал, јер им то омогућава већу контролу у поступку прикупљања података, као и већи ниво рефлексивности,⁴³ као и у случају прикупљања свих других података и овде је методолошка препорука да се пре планирања прикупљања изворне визуелне грађе, најпре оствари увид у све доступне изворе. Данас истраживачи лако могу приступити обиљу постојећих визуелних материјала који се продукују независно од истраживачких циљева, а којима се бележе значајни сегменти друштвеног живота, као и личних искустава.

Недостаци преузимања постојеће визуелне грађе тичу се најпре чињенице да истраживач нема контролу над начином њиховог прикупљања, као и одлукама које ће се врсте информација прикупљати. Преузимање материјала у чијем генерисању није учествовао, истраживач губи прилику да стекне инсајдерско разумевање културног и политичког контекста истраживане средине. Такође, не постоји директна интеракција истраживача и субјеката, што јесте кључ за

---

42 Slawsky, D. (2010) Teaching digital asset management in a higher education setting, *Journal of Digital Asset Management* 6, Berlin: Springer, pp. 349-356. doi: 10.1057/dam.2010.42

43 Pauwels, L. (2010) Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research, *Sociological Methods & Research* 4, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 545-581.

обликовање тумачења.⁴⁴ Истраживач је ограничен само на оно што је неко други забележио у околностима које су најчешће непознате: није могуће додатно разјаснити неке ситуације које су евентуално недовољно разумљиве.⁴⁵ Коришћење постојеће визуелне грађе такође укључује и бројне етичке дилеме, посебно уколико снимани субјекти нису дали дозволу за архивирање и накнадно коришћење записа.

Нове материјале могу генерисати како сами истраживачи, тако и учесници од којих се може захтевати да фотографишу, снимају или креирају неки други тип визуелног записа. Истраживачи, у складу са истраживачким циљевима, бирају начин прикупљања података, најчешће комбинујући различите технике развијене у оквиру овог приступа.⁴⁶ Осим онога што бисмо назвали „обичним” фотографисањем и снимањем, уз варијанту ре-фотографисања како би се уочавале промене испитиваних феномена, у оквиру тзв. колаборативног истраживачког приступа развијене су разнолике технике за прикупљање визуелних записа. Једна од свакако најчешће примењиваних јесте фото-елицитације (*photo-elicitation*). Наиме, током вођења отворених интервјуа, субјектима истраживања се покузују пажљиво одабране фотографије за које се предпоставља да ће „измамити” одговоре које можда не бисмо могли да добијемо без таквог облика стимулусања. Реагујући на симболичке приказе које фотографије садрже, испитаници исказују осећања, продукују сећања и саопштавају информације које су другачије од оних које се

---

44 Đurić, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

45 Kalof, L., Dan, A. and Dietz, T. (2008) *Essentials of social research*, New York: Mc Graw Hill, Open University Press.

46 Занимљиво је методолошко искуство стечено у истраживачком пројекту чији је циљ био испитивање промена живота мале италијанске заједнице током 50 година (Parmeggiani, P. Alas there are only sixteen of us left: Social disintegration, identity transformation, and visual changes in a rural Italian village, in: *Framing globalization: Visual perspectives*, eds. Faccioli, P. and Gibbons, J. A. (2007), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 80-102) у којем су коришћене три технике из подручја визуелних истраживања: фотографисање на терену, поновно фотографисање и фото-елицитација. Истраживач је пронашао старе слике на којима су забележени важни сегменти из друштвеног живота заједнице, а затим поново фотографисао на истим локацијама. Поређењем фото записа могао је прецизно да идентификује промене које су се тичале пејзажа, грађевинских објеката, унутрашњег уређења и материјалне културе. Након успостављања прелиминарне листе кодова, истраживач је одабрао 14 слика које представљају главне теме и спровео 18 полуструктурираних интервјуа са становницима и гостима. Приказиване слике су код учесника подстицале присећања и изношење ставова о разматраним питањима. Садржаји разговора су транскрибовани, синхронизовани са снимцима у бази података. За кодирање, анализу говора и слика, поређење одговора истраживач је применио софтверски пакет *CAQDAS*.

могу добити коришћењем само интервјуа.⁴⁷ Још два често коришћена поступка која припадају тзв. колаборативном истраживачком моделу и у којима субјекти истраживања креирају видео садржаје јесу фото-глас (*photo-voice*) и дигитално приповедање (*digital storytelling*).

Активности које претходе генерисању података тичу се избора ситуација које ће бити снимане. У неким истраживачким пројектима се поступак прикуљања визуелне грађе може прецизно планирати, док ће у неким истраживањима план бити флексибилан, сагласно динамици манифестовања појаве која је предмет истраживања. Истраживач такође мора да обезбеди одговарајућу видео-опрему, обучи се за њено коришћење.

Иако се вредна визуелна грађа може прикупити и мобилним телефонима за чије коришћење није потребна посебна обука, анализом истраживачке праксе из последњих неколико година може се видети да се све више истраживача одлучује за употребу различитих производа нових информационих и комуникационих технологија.⁴⁸ Неспорно је да се на овај начин значајно унапређују стандарди када је реч о квалитету визуелних материјала, али се и обесхрабрују истраживачи који нису спремни да троше средства и време за куповину и обуке за коришћење нових алата.

Прикупљене дигиталне фотографије и снимке често треба модификовати пре њиховог архивирања у базу грађе. И овде су истраживачима на располагању дигитални алати (уз најчешће коришћен *Adobe Photoshop*, истраживачи препоручују и бесплатан програм за обраду слика *Gimp*) којима се визуелни материјали релативно једноставно могу обликовати у складу са потребама пројекта (одсецање делова снимка

---

47 Објашњење ове разлике Харпер (Harper, D. (2002) Talking about pictures: a case for photo elicitation, *Visual Studies* 1, Milton Park: Taylor & Francis, pp. 13-26) налази у чињеници да су делови мозга који обрађују визуелне информације у еволуцијском смислу старији од оних задужених за процесуирање вербалних садржаја. На тај начин визуелне слике подстичу дубље реакције људске свести у односу на реакције на вербални садржај. У овој истраживачкој процедури могу се користити како фотографије које је начинио истраживач, тако и оне из личних колекција испитаника, различити архивски фото записи.

48 Реч је о широком спектру дигиталних производа, а тржиште је преплављено понудом ових производа чије се перформансе непрестано усавршавају. Свака следећа генерација смарт телефона нуди све напредније могућности за сликање и снимање, а ту су и беспилотне летелице са камерама (такозвани дронови), различити типови камера, све више оних којима се изводи снимање или фотографисање у 360 степени (нпр. Go-Pro Fusion Actioncam, Garmin VIRB 360, Nikon KeyMission, itd), као и различити типови тзв. паметних наочара (Google Glass, Epson Moverio BT-200, Vuzix M100, Meta Pro, ChipSiP Smart Glasses, itd).

или слика, оптимизација резолуције, промена величине записа, усклађивање формата).

Као што смо већ рекли, осим ако није реч о снимању догађаја који се одвијају у јавном простору, истраживач је такође у обавези да добије сагласност субјеката за снимање и адекватно их припреми.

Архивирање

Након фазе прикупљања и/или креирања, визуелни материјал се архивира и адекватно смешта у базу података. Док су у периоду доминације фотографија као визуелног материјала, истраживачи морали ручно да бележе пратеће текстуалне информације, архивирање дигиталних записа је олакшано и самом чињеницом да скоро сви дигитални фотоапарати аутоматски бележе главне метаподатке који се односе на датум и време снимања, као и локацију.⁴⁹ Даље управљање дигиталним материјалом захтева познавање одговарајућих програмских пакета. Датотеке се индексирају и архивирају у бази података. Препорука је да се сачини листа која ће садржавати називе датотека и кратак опис или категорије које се односе на садржај. То ће олакшати каснију претрагу датотека, тако што ће омогућити преглед делова грађе који се односе на одређене категорије. Како анализа одмиче, датотекама се могу додати категорије што ће олакшати каснија груписања материјала који се тичу захтеване категорије.

Архивирање података, уз складиштење сирове грађе, може да укључи и примарну редукуцију података.⁵⁰ Смањивањем некада огромних количина записа постиже се не само дестилација и кондензовање информација, већ и омогућује издавање делова грађе која је суштинска и тиче се централне теме истраживања од оне која је узгредна или се односи на секундарне теме.

Истраживачи најчешће током креирања видео-записа симултано воде теренске белешке, које такође треба адекватно архивирати. Уколико су креирани видео записи на којима су

---

49 Додатно, захваљујући *Gps* уређајима, истраживач може обезбедити веома прецизне податке о локацији на којој је креиран видео-запис. *Geo-Setter* је један од бесплатних алата којим је омогућено приказивање и промена метаподатака у записима снимљеним дигиталним апаратима. За детаљнији опис примене овог алата видети: <http://geosetter.de/en/main-en>; Онда када су означене координате за сваки видео-запис, могуће је једноставно креирати мапу на којој ће симболима бити означена локација за сваки снимак. Ово је посебно значајно уколико нам је важна географска репрезентативност појаве коју истражујемо.

50 Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994) *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

забележени значајни вербални искази, истраживач ће обавити транскрипцију аудио записа и те транскрипте архивирати у адекватном сегменту грађе.⁵¹

Оно о чему такође треба размишљати као о могућем проблему јесте употребљивост дигиталних датотека креираних у ранијим верзијама програма или промењеним оперативним системима. Док се штампане фотографије могу користити скоро неограничено након што су продукване, није сасвим извесно да ли ће неки формати датотека бити употребљиви и неколико година након креирања.

Кодирање

Кодирање квалитативних података подразумева означавање групе података који се односе на исту идеју, тему или категорију. Истраживач континуирано организује грађу, издваја сегменте и додељује им значење, идентификује релевантне теме, а тако организовани скупови грађе се даље могу претраживати, премештати и издвајати у засебне целине ради продубљене анализе. Не постоје стандардна правила о кодирању визуелних података и сваки тип квалитативног кодирања јесте интерпретативни процес који нужно укључује креативност и рефлексивност истраживача. Подаци се раздвајају, концептуализују и поново смислено спајају у одговарајуће аналитичке оквире чиме истраживач поступно изводи значења.⁵²

У литератури се уобичајено разликују три нивоа кодирања: отворено, аксијално и селективно.⁵³ Истраживач креира почетну листу кодова током прелиминарног прегледања грађе, а та се активност уобичајено назива отвореним кодирањем (*open coding*). Током ове фазе истраживач идентификује и почетно именује најчешће описне, мултидимензионалне кодове у које ће бити груписани подаци и које ће чинити

---

51 И када је о транскрипцији реч, истраживачима су на располагању бројни пакети који битно олакшавају ову процедуру, а многи се могу бесплатно преузети на интернету (*Express Scribe, InqScribe, HyperTranscribe, f4transcript, Google Docs*, итд). Основна предност коришћења ових алата је што они омогућују мењање брзине репродуковања како би се она ускладила са брзином куцања. Може се подешавати јачина говора који се танскрибује, а за каснију анализу је посебно значајно да се за сваки транскрибовани исказ аутоматски означава временска секвенца. Након завршене транскрипције документ се конвертује у графички прегледан извештај.

52 Ђурић, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

53 Strauss, A. L. and Corbin, J. M. (1990) *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*, Newbury Park, CA: Sage Publications.

полазни оквир за анализу.⁵⁴ Већ се на овом нивоу прегледа и каталогизовања визуелног материјала стичу прелиминарни увиди у истраживану појаву. И док се током отвореног кодирања истраживач креће кроз сирову грађу и додељује ознаке кодова за појединачне теме, аксијално кодирање (*axial coding*) подразумева поновно пролажење кроз податке ослањајући се на прелиминарну листу кодова. Испитујући почетно уостављене кодове, истраживач их рафинише и даље развија са циљем креирања концептуалне шеме у којој су све главне теме и подтеме логички повезане. Онда када је највећи део података прикупљен и када је истраживач успео да изведе развијен систем категорија, приступа се фази селективног кодирања (*selective coding*). Током последњег прегледања искуствене евиденције, истраживач преиспитује све до чега је дошао: прелиминарне листе кодирања, белешке, подсетнике, до тада развијене мреже или дијаграме, па се овај тип кодирања често назива и фокусираним. Уколико су аксијалне категорије добро изведене, истраживач ће бити у стању да их у овој фази преиспита и ефектно интегрише, што ће омогућити адекватну примену свих даљих аналитичких процедура.⁵⁵

Да компјутери значајно унапређују праксу визуелних истраживања јасно је и ако се замисли ранија пракса истраживача који су ручно означавали фотографије, записивали кодове и описе на посебним картицама које су се даље сортирале, чували грађу у јасно означеним кутијама. Коришћењем компјутерских програма значајно се олакшава управљање великим базама података. Ипак, док квалитативни истраживачи који раде са текстуалним подацима могу да изводе

---

54 Један од бесплатних софтвера који може бити користан у процесу отвореног кодирања визуелног материјала јесте *PhotoMesa* (<http://www.cs.umd.edu/hcil/photomesa/>). Програм омогућава преглед више директоријума са сликама, уз могућност додавања напомена и ревизије додељених категорија. Релативно је једноставан навигацијски механизам за кретање кроз слике, па је овај пакет погодан за управљање великим базама грађе (преко хиљаду фотографија). За поступак кодирања посебно је значајна функција програма да се слике могу груписати према метаподацима, могу се организовати према категоријама, након чега грађа постаје подобна за неки од различитих типова претраге.

55 И процедуре аксијалног и селективног кодирања, као апстрактнији нови аналитичке процедуре, могу бити ефикасно подржане применом постојећих програмских пакета развијених у оквиру *Caqdas*, који су комерцијалног типа и нису доступни у отвореном приступу. Реч је о пакетима *Nvivo*, сада у верзији 12 Plus (<https://www.qsrinternational.com/nvivo/nvivo-products/nvivo-12-plus>) и *Atlas.ti* (<https://atlasti.com/>), у оквиру којих су значајно унапређене функције обликовања, претраживања, повезивања и моделовања података. Ови пакети омогућавају рад са мултимедијалним подацима, што је од примарног значаја за визуелне истраживаче.

једноставне и брзе претраге, стално усавршавају додељене кодова или прецизирају описе, што значајано олакшава анализу, ствар је унеколико комплекснија када је реч о управљању визуелним материјалима. Кретање кроз обимну визуелну грађу за потребе кодирања може се унапредити прецизним описима записа, мапама тема, графичким приказима, додељивањем кључних речи које спецификују сваки сегмент визуелне грађе.

Анализа и интерпретација

Квалитативна и интерактивна природа визуелних података налаже посебне аналитичке процедуре, а у односу на анализу квантитативних података у много мањој мери је стандардизована. Ипак, и у овој истраживачкој фази истраживач мора да поштује све епистемолошке захтеве, те је добра квалитативна анализа систематична (процедура је пажљиво планирана и промишљена, а аналитички поступци не смеју да буду арбитарни, непоуздани и спонтани), секвенцијална (како се подаци прикупљају, у исто време се анализирају и обликују прелиминарни налази и по потреби редефинише план истраживања), проверљива (други истраживачи би анализом искуствене евиденције дошли до истих/сличних налаза) и континуирана.⁵⁶

За разлику од квантитативних истраживања у којима је анализа података засебна фаза истраживања и почиње тек онда када су прикупљени сви подаци, квалитативни подаци се анализирају континуирано, за све време трајања процеса истраживања. У квалитативном истраживачком приступу анализа и интерпретација се одвијају као активности унутар истог процеса, јер квалитативна анализа трансформише податке у налазе који имају интерпретабилну моћ.⁵⁷ Прикупљена грађа се перманентно испитује, сортира, упоређује, открива се оно што је важно и трага се за смисленим образцима. Коначни налази нису непрецизни утисци истраживача или пуко навођење занимљивих тема и њихових примера већ смислене, емпиријски утемељене интерпретације истраживаног феномена.

Сумирајући основни смисао интерпретације квалитативних података, Дензин⁵⁸ овај чин описује као комплексан

---

56 Krueger, R. A. (2000) *Focus groups: A practical guide for applied research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

57 Halmi, A. (2005) *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.

58 Denzin, N. K. The Art and Politics of Interpretation, in: *Handbook of qualitative research*, Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (1994), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 500-515.

рефлексивни процес кретања од истраживачког терена ка писању текста и његовог упућивања читаоцима. Истраживач прикупља велике количине података, докумената, креира теренске белешке, те стиче почетне утиске и на тај начин ствара неку врсту „теренског текста”. Почетни покушаји осмишљавања прикупљене евиденције резултираће „радним интерпретативним текстом”. Тај се текст надаље, паралелно са применом све сложенијих аналитичких поступака, унапређује до нивоа креирања, како га Дензин именује, „квазијавног текста”. Ту верзију текста истраживач упућује колегама, другим истраживачима очекујући од њих коментаре који би помогли сређивању и финализовању јавне верзије истраживачког извештаја спремне за публикавање.

Закључак

Коришћење видео материјала може значајно унапредити искуствену евиденцију у друштвеним истраживањима. Значајни аспекти разноликих друштвених активности бележе се у реалном времену, онако како се одвијају. Тако се генеришу богати скупови података који се по потреби могу вишеструко и фокусирано анализирати, а оригинални записи се могу чувати за поновне анализе.

Савремена визуелна истраживања се у све већој мери ослањају на дигиталне технологије. Комплетна истраживачка процедура, од прикупљања података, њиховог архивирања, обраде и анализе укључује примену дигиталних средстава и алата. И иако међу млађим истраживачима очекивано превладава ентузијазам и отвореност по питању коришћења нових технологија, многи истраживачи нису спремни да мењају традиционалан истраживачки приступ. Занимљиво је да се код квантитативних истраживача скоро универзално прихвата пракса коришћења софтверских пакета, па се свака нова верзија програма за статистичку обраду података спремно прихвата, то није случај у квалитативним истраживањима.

Један део компјутерских програма намењених анализи квалитативних података су комерцијални, захтевају приличну обученост и вештине. Истраживачима заинтересованим за примену овог приступа саветујемо да најпре експериментирају са програмима из отвореног приступа, процењују њихове предности и недостатке како би могли да доносе валидне одлуке по питању избора за сопствене истраживачке потребе и циљеве. Наравно, методолози пре свега сугеришу опрез

по питању процене да ли и на који се начин дигитална грађа интегрише у свако конкретно истраживање.

Колико год су у овом истраживачком приступу истраживачи ослоњени на рад са софтверским алатима, мора се стално имати у виду чињеница да ни најбоље познавање специјализованих програма не може да замени интелектуални рад и креативност истраживача. Сва дигитална средства су ту само алати који олакшају рад, али нису никаква супституција за смислену интерпретацију коју изводи истраживач.

ЛИТЕРАТУРА:

- ASA (American Sociological Association) (2018) *Code of Ethics*, Washington, D.C.: ASA.
- Austerberry, D. (2006) *Digital Asset Management*, Oxford: Focal.
- Ball, M. S. and Smith, G. W. H. (1992) *Analyzing Visual Data*, Newbury Park/London/New Delhi: Sage Publications.
- Banks, M. (2001) *Visual Methods in Social Research*, London: Sage Publications.
- Bateson, G. and Mead, M. (1942) *Balinese Character: A Photographic Analysis*, New York: New York Academy of Sciences.
- Bateson, G. Exchange of Information about Patterns of Human Behavior, in: *Information Storage and Neural Control*, eds. Fields, W. and Abbott, W. (1963), Springfield, III: Charles C. Thomas, pp. 173-186.
- Bauer, M. W. and Gaskell, G. (2000) *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, London: Sage.
- Becker, H. S. (1974) Photography and sociology, *Studies in the Anthropology of Visual Communication* 1, Arlington: American Anthropological Association, pp. 3-26.
- Birdwhistell, R. L. (1952) *Introduction to Kinesics*, Louisville, Ky.: University of Louisville Press.
- BPS (British Psychological Society) (2014) *Code of Human Research Ethics*, Leicester: British Psychological Society.
- Brujić, M. (2017) Kratak uvod u istoriju antropologije fotografije, *Etnoantropološki problemi* br. 1, Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 129-147.
- Byers, P. and Byers, H. Nonverbal Communication and the Education of Children, in: *Functions of language in the Classroom*, eds. Cazden, C. and Hymes, V. J. D. (1972), New York: Teachers' College Press, pp. 3-31.
- Denzin, N. K. The Art and Politics of Interpretation, in: *Handbook of qualitative research*, Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (1994), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 500-515.

- Ђurić, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti – kvalitativni pristup*, Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Erickson, F. and Wilson, J. (1982) *Sights and sounds of life in school: A resource guide to film and videotape for research and education*, Ann Arbor, MI: Michigan State University, College of Education, Institute for Research on Teaching.
- Gibson, B. E. Videorecording, in: *The Sage encyclopedia of qualitative research methods 1-2*, eds. Given, L. M. (2008), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 916-18.
- Gillian, R. (2006) *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Methods, 2nd edition*, London: Sage Publications.
- Hall, E. T. (1959) *The Silent Language*, New York: Doubleday.
- Hall, E. T. (1966) *The Hidden Dimension*, New York: Doubleday.
- Halmi, A. (2005) *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hamilton, P. (ed.) (2007) *Visual Research Methods*, London: Sage Publications.
- Harper, D. (2000) The image in sociology: histories and issues, *Journal des anthropologues* 80-81. Charenton-le-Pont: Association française des anthropologues, pp. 143-160.
- Harper, D. (2012) *Visual Sociology*, London: Routledge.
- Harper, D. (2016) The Development of Visual Sociology: A view from the inside, *Società Mutamento Politica: Rivista Italiana di Sociologia* 14, Firenze: Firenze University Press, pp. 237-250.
- Harper, D. Visual sociology: Expanding sociological vision, in: *New Technology in Sociology. Practical Applications in Research and Work*, eds. Blank, G., McCartney, J. and Brent, E. (1989), New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, pp. 81-97.
- Harper, D. (2002) Talking about pictures: a case for photo elicitation, *Visual Studies* 1, Milton Park: Taylor & Francis, pp. 13-26.
- Hatch, J. A. (2002) *Doing qualitative research in education settings*, Albany, NY: Sunny Press.
- Heath, C., Hindmarsh, J. and Luff, P. (2010) *Video in qualitative research*, London: Sage.
- Henny, L. M. (1986) A Short History of Visual Sociology, *Current Sociology* 3, Thousand Oaks, CA: Sage Publications pp. 1-4.
- Hornsby-Smith, M. Gaining Access, in: *Researching Social Life*, ed. Gilbert, G. N. (1993), London: Sage, pp. 52-67.
- Ilić, V. (2014) Beleženje i snimanje prilikom posmatranja društvenih pojava, *Antropologija* br. 2, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu str. 71-87.

- Jenks, C. (ed.) (1995) *Visual Culture*, London and New York: Routledge.
- Kalof, L., Dan, A. and Dietz, T. (2008) *Essentials of social research*, New York: McGraw-Hill, Open University Press.
- Krueger, R. A. (2000) *Focus groups: A practical guide for applied research*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lewins, A. and Silver, C. (2007) *Using software in qualitative research: A step-by-step guide*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Margolis, E. and Pauwels, L. (2011) *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Marvasti, A. B. (2004) *Qualitative research in sociology. An introduction*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Mead, M. and MacGregor, F. C. (1951) *Growth and Culture: A Photographic Study of Balinese Childhood*, (Based upon photographs by Gregory Bateson analyzed in Gesell categories), New York: Putnam.
- Mead, M. Anthropology and the Camera, in: *The Encyclopedia of Photography*, vol. 1, ed. Morgan, W. D. (1963), New York: Greystone Press.
- Mead, M. Visual Anthropology in a Discipline of Worlds, in: *Principles of Visual Anthropology*, ed. Hocking, P. (1995), Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 3-10.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994) *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Parmeggiani, P. Alas there are only sixteen of us left: Social disintegration, identity transformation, and visual changes in a rural Italian village, in: *Framing globalization: Visual perspectives*, eds. Faccioli, P. and Gibbons, J. A. (2007), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 80-102.
- Parmeggiani, P. (2009) Going digital: Using new technologies in visual sociology, *Visual Studies* 1, Milton Park: Taylor & Francis, pp. 71-81, DOI: 10.1080/14725860902732991
- Pauwels, L. (2010) Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research, *Sociological Methods & Research* 4, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 545-581.
- Pauwels, L. (2015) *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pauwels, L. An Integrated Conceptual Framework for Visual Social Research, in: *The SAGE Handbook of Visual Research Methods*, eds. Margolis, E. and Pauwels, L. (2011), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 3-23.

- Pink, S. Technologies, Possibilities, Emergence and an Ethics of Responsibility: Refiguring Techniques, in: *Refiguring Techniques in Digital Visual Research*, eds. Cruz, E. G, Sumartojo, Sh. and Pink, S. (2017), Palgrave Macmillan, pp. 1-12.
- Prosser, J. The status of image-based research, in: *Image-Based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*, ed. Prosser, J. (1998), London: Falmer Press, pp. 97-112.
- Радовић, С. (2017) Коришћење фотографије као технике истраживања у социологији. *Социолошки преглед* бр. 2, Београд: Социолошко друштво Србије, стр. 211-235.
- Rose, G. (2001) *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London: Sage.
- Ruesch, J. and Kees, W. (1956) *Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Slawsky, D. (2010) Teaching digital asset management in a higher education setting, *Journal of Digital Asset Management* 6, Berlin: Springer, pp. 349-356. doi: 10.1057/dam.2010.42
- Sorenson, R. (1976) *The Edge of the Forest: Land Childhood and Change in a New Guinea Protoagricultural Society*, Washington, D.C.: Smithsonian Institution.
- Stanczak, G. C. (ed.) (2007) *Visual Research Methods: Image, Society and Representation*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Strauss, A. L. and Corbin, J. M. (1990) *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*, Newbury Park, CA: Sage Publications.
- van Leeuwen, T. and Carey, J. (eds.) (2000) *The Handbook of Visual Analysis*, London: Sage Publications.
- Warr, D., Waycott, J., Guillemin, M. and Cox, S. Ethical issues in visual research and the value of stories from the field, in: *Ethics and visual research methods: Theory, methodology and practice*, eds. Warr, D., Guillemin, M., Cox, S. and Waycott, J. (2016), New York, NY: Palgrave, pp. 1-16.
- Weitzman, E. A. Software and qualitative research, in: *Handbook of qualitative research* (2nd ed.), eds. Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (2000), Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 803-820.
- Worth, S. and Adair, J. (1972) *Through Navajo Eyes; An Exploration in Film Communication and Anthropology*, Bloomington: Indiana University Press.
- Звијер, Н. (2012) Социологија визуелног – могући правци будућег развоја социологије у Србији, *Социолошки преглед* бр. 3-4, Београд: Социолошко удружење Србије и Црне Горе и Институт за социолошка истраживања, стр. 1070-1089.

Sladana Đurić

University in Belgrade, Faculty of Security Studies, Belgrade

VISUAL RESEARCH – THE MAIN METHODOLOGICAL ISSUES

Abstract

The last few years have seen a rapid increase in the use of visual research in a growing number of academic disciplines. In addition to its well-established applications in anthropology, ethnology, psychology, sociology and geography, the approach has been gaining popularity in applied research in a range of fields such as healthcare, culture, urban studies, educational research, social politics and social work. The key advantage of using visual materials, according to existing research is, that it can provide valuable insights into various areas of social life and reveal the often invisible everyday experiences of social stakeholders and important social processes. The application of a visual approach yields rich datasets which can be analysed from multiple perspectives, while the original records can be preserved for future reference. This paper aims to introduce the visual approach to researchers interested in applying visual research in practice. After a brief overview of the emergence and development of the approach, we provide an outline of the main methodological issues in application of visual materials in the era of digital data. The virtually ubiquitous use of different ICT products in visual research has brought about fundamental changes in all stages of the research process: from visual data collection to the way in which visual data are stored, searched, coded, analysed and interpreted.

Key words: *visual research, visual research methods, methodological issues, visual materials, digital data*